

PRAVOSLAVNI POGLED NA POBEDU I PORAZ U RATU¹

Pregledni rad

DOI: 10.7251/DEFSR1637002G	COBISS.RS-ID 6131736	UDK 355.01:271.222(497.11)
----------------------------	----------------------	----------------------------

dr Borislav Grozdić,

Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad

dr Ilija Kajtez²,

Univerzitet Union - Nikola Tesla, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost, Beograd

dr Dragan Gostović,

Univerzitet Union - Nikola Tesla, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost, Beograd

Apstrakt:

Predmet razmatranja u ovom radu je pravoslavni pogled na pobedu i poraz u ratu, što znači da se, osim zajedničkog hrišćanskog stanovišta, težišno obrađuju osobenosti pravoslavlja u tom smislu. Pravoslavni pogled pokušava da se rekonstruiše na osnovu ideja, verovanja i vrednosti koje nalazimo u Svetom pismu, Starom i Novom zavetu, u učenjima svetih otaca, kanonima Pravoslavne crkve, hagiografskim spisima hrišćanskih-pravoslavnih svetitelja, shvatanjima pravoslavnih teologa i filozofa, kao i na osnovu stavova i prakse pomesnih pravoslavnih crkava. Težišno se obrađuje duhovni i moralni aspekt rata, pravoslavni pogled na cilj i smisao rata i ratovanja i razrešenje napetosti između poštene borbe i pobeđe u ratu.

Ključne reči: *rat, pobeda, poraz, moral, etika, hrišćanstvo, pravoslavlje, Bog.*

¹ Ovaj rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Etičko obrazovanje u sistemu odbrane Republike Srbije* (oznaka projekta VA-DH/1/13-15, rukovodilac projekta prof. dr Borislav Grozdić), koji su odobrili Senat Univerziteta odbrane i Ministarstvo odbrane Republike Srbije. Rad je prezentovan na The 13th International Law and Ethics Conference Series (ILECS) What does it mean to win a war? Belgrade, June 25-27, 2014.

² Autor za korespondenciju: dr Ilija Kajtez, Univerzitet Union - Nikola Tesla, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost, Beograd, e-mail: ilijasbm@ptt.rs

UVOD

Među mnogim pitanjima hrišćanske etike o ratu i ratovanju, koja čekaju na odgovor s pravoslavnog stanovišta, posebno su značajna i zanimljiva pitanja pobjede i poraza u ratu³. Savremeni oružani sukobi ih još zaoštrenije nameću, a pravoslavna filozofska i teološka misao se ni izbliza ne razvija srazmerno suočavanjima pravoslavnog sveta sa ratom. Za hrišćane se u tom smislu realno otvara mnogo teških pitanja i dilema. Najpre, zašto se ratovi češće vode između hrišćana nego između nehrišćana, čak i kada su pravoslavni sa obe strane ratnog sukoba? Da li se savest hrišćana u svakom slučaju mora miriti sa onim šta političke vlasti odluče i objave? Da li interesi političke vlasti, države ili nacije, opravdavaju učešće hrišćana u ratu? Šta u slučaju ako hrišćanima savest nalaže suprotno? Šta bi hrišćanin trebalo da čini ukoliko ga politička vlast očigledno prisiljava na učešće u nepravednom ratu?

Budući da ne postoji izričito i očigledno dat pravoslavni pogled na pobjedu i poraz u ratu, postavlja se pitanje kako se on može rekonstruisati. Na tom putu stoje zaista brojne i složene poteškoće. Čovekov moralni život se po pravilu razvija u odnosu na neki autoritet. U hrišćanskoj etici pod moralnošću se podrazumeva ostvarivanje volje Božje, na način kako se ona izražava u Svetom pismu, Svetom predanju i u životu crkve. Smatra se da volju Božju čovek spoznaje na dva načina: prvo, na osnovu njegovog sopstvenog unutrašnjeg bića (unutrašnji, prirodni) i drugo, posredstvom otkrivenja ili pozitivnih zapovesti, koje je saopštio Bog i ovlapločeni Gospod Isus Hristos (spoljašnji, natprirodni).

U hrišćanstvu uopšte, pa i u pravoslavlju, ne postoji jedan jedinstveni autoritet koji bi tumačio etička pitanja, koji bi određivao šta je moralno a šta nije.⁴ Hrišćani nemaju jedinstven pogled na to koji autoriteti mogu da tumače volju Božju. Između pravoslavnih, rimokatolika i protestanata postoje razlike i u tom smislu. U rimokatolicizmu to je papa, u protestantizmu specijalni tumači Biblije a u pravoslavlju se uvažavaju tri autoriteta: prvo, to je samo Sveto pismo, koje se doslovno tumači i u argumentaciji se poziva na određena mesta u Bibliji i karakteristične stavove svetih otaca crkve; drugo, institucije crkve, episkopi, pojedinačno ili saborno („saborske komisije“) i treće, „duhovnici“, koji svojom prozorljivošću i darom rasuđivanja mogu autoritativno da ukazuju šta je etički ispravno a šta nije (Zizijulas, 2003).

Ideje, verovanja i vrednosti u pravoslavlju, u vezi sa pobjedom i porazom u ratu, pokušaću da se rekonstruišu najpre na osnovu stavova u Svetom pismu, Starom i Novom zavetu. U Bibliji je opisan izuzetno veliki broj ratova i skoncentrisano veliko iskustvo o njihovim uzrocima, pobjedama i porazima, pa je razumljivo što pravoslavni episkop i teolog sveti vladika Nikolaj (Velimirović) tvrdi: „Ne postoji nijedna filozofija rata koja bi mogla dati zadovoljavajuće odgovore o uzrocima rata i predvideti pobjedu ili poraz jedne ratujuće strane. Takve odgovore i takva predviđanja samo Biblija može dati“ (Velimirović, 1993:60).

Pravoslavni pogled na pobjedu i poraz u ratu nastojće se sagledati i na osnovu učenja svetih otaca (učitelja crkve), kanona Pravoslavne crkve, hagiografskih spisa hrišćanskih-pravoslavnih svetitelja, shvatanja pravoslavnih teologa i filozofa i stavova i prakse pomesnih pravoslavnih crkava.

Samo postavljanje problema pravoslavnog aspekta pobjede i poraza u ratu podrazumeva određeni kontekst. Najpre, pravoslavni pogled na fenomen rata ima svoje oso-

³ Videti šire: Babić, 2005:86.

⁴ Videti šire: Grozdić, Kajtez i Gostović, 2012:335-364.

benosti i u mnogo čemu daje drugačije odgovore u odnosu na rimokatolicizam i protestantizam. U pravoslavlju nema apsolutnog protivljenja ratu, u suprotnom pitanje pobjede i poraza bi bilo apsurdno. Zatim, u pravoslavlju se razobličava i odbacuje ideja jedinstvene planetarne države, u kojoj bi se državama i narodima osporavalo pravo na odbranu, odnosno relativno ravnopravan oružani sukob dve strane, već bi oružane intervencije u takvoj „državi“ predstavljale ono što su danas „policijske akcije“. U pravoslavlju se ističe da je iz ljubavi prema Bogu i crkvi, prema bližnjem, prema otadžbini, neophodno podnošiti i najveće žrtve, pa tako i učestvovati u ratu.

Gledajući do korena pravoslavne tradicije mišljenja i verovanja, ne nalazimo shvatanja o svetom ratu, dobrom ratu i opravdanom ratu, kao ni opravdavanje krstaških ratova. Pravoslavlje na rat gleda kao na neophodnost u određenim društveno-istorijskim situacijama kako bi se zaštitili nejak i da bi se predupredilo veće zlo. Učešće u ratu može biti za čoveka religiozna i patriotska obaveza (Iljin, 2001:137), neizbežna alternativa, ali ipak u svojoj suštini u pravoslavlju se rat razumeva kao zlo.

Ubistvo u ratu se ne može smatrati moralno ispravnim, bezgrešnim i pravednim činom. U kanonima Pravoslavne crkve se takvo ubistvo samo različito sankcioniše, ali po pravilu osuđuje, što je u pravoslavnom duhu i tradiciji sačuvano do danas.⁵ Zato i ne nalazimo traganje i formulisanje uslova za ulazak u rat (jus ad bellum), kojima bi se ovaj opravdavao, odnosno moglo bi se reći da se u pravoslavlju nije razvijala teorija pravednog rata u pravom smislu reči. Mir kao ideal je bio normativan i veoma su retke teorijske elaboracije koje rat smatraju pozitivnim.

Iz savremene filozofske i naučne perspektive pravoslavno stanovište zaista može da izgleda kao mit, legenda, bajka, mašta, skup predrasuda, praznoverje, bez bilo kakve filozofske i naučne vrednosti. Međutim, najblaže rečeno, neozbiljno je savremeno-racionalni sistem ideja, stavova i vrednosti smatrati apsolutno privilegovanim, izvan koga vladaju isključivo mrak, varvarstvo i sujeverje. Julijus Evola ukazuje na tu veliku suprotnost između modernog i tradicionalnog sveta, između modernog i tradicionalnog čoveka, suprotnost koja je duhovna, idejna, metafizička. Moderna civilizacija negira tradicionalni duh, negira naporedo postojanje dva poretka fizičkog i metafizičkog, a „tradicionalni čovek (za razliku od modernog, prim. autora) je znao da postoji poredak postojanja mnogo širi od onog kojem bi danas najviše odgovarala reč „stvarnost““ (Evola, 2010:21). To „nevidljivo“ ne samo da je stvarno, već i stvarnije od onoga do čega se može doći fizičkim čulima a po posledicama presudno, kako za individualni tako i za kolektivni život. Zato, pravoslavnom gledištu treba priznati barem legitimno postojanje zajedno sa ostalima, makar ga se smatralo recidivom „ratničkog idealizma“.

GOSPOD SAVAOT - ODLUČUJUĆI ČINILAC RATA

Kada je reč o ratu, osnovna ideja koja proizlazi iz Svetog pisma jeste da Bog, Gospod Savaot⁶, upravlja ratom i mirom. Sve u vezi sa ratom je u Božjim rukama, rat

⁵ Videti šire: Grozdić, 2010:87-104 i Grozdić, Gostović i Kajtez, 2013:33-42.

⁶ „Savaot“ grčki oblik jevr. reči Cebaot „vojske“ pa se otuda Jahve-Cebaot prevodi sa „Gospod nad vojskama“. U Starom zavetu susreće se 279 puta i označava Boga kao zapovednika nebeskih vojski, nasuprot paganskim zvezdanim kultovima. Ime je najzad shvaćeno kao plural pojačanja, pa je počelo da znači „Gospod svemogućić“ čime se potire postojanje zvezdanih, nebeskih bogova. LXX (Septuaginta, grč: *Μετάρραση των*

počinje po Božjoj volji i po Njoj se pobeđuje ili biva poražen u ratu. Uz Njegovu pomoć neuporedivo jači protivnik može se pobediti. „Kada otideš na vojsku na neprijatelja svojega i vidiš konje i kola i narod veći od sebe, nemoj se uplašiti od njih, jer je s tobom Gospod Bog tvoj, koji te je izveo iz zemlje Misirske“ (5 Moj 20, 1)⁷. Zato prema starozavetnom verovanju o ratu, pre nego što se krene u rat, potrebno je da sveštenik pristupi narodu i kaže: „Vi polazite danas u boj na neprijatelje svoje, neka ne trne srce vaše, ne bojte se i ne plašite se, niti se prepadajte od njih. Jer Gospod Bog vaš ide s vama i biće se za vas s neprijateljima vašim da vas sačuva“ (5 Moj 20, 3-4).

Prema biblijskom shvatanju Božija moć je apsolutna, izvorna, najveća, svemoćna, večita, nevidljiva. Oslanjanje na Božju moć je u stvari pouzdanje u najveću, apsolutnu moć. „Sve mogu u Hristu koji mi daje moć“ (Fil 4, 13), kaže apostol Pavle u poslanici Filipljanima. Prema dogmatskom učenju Pravoslavne crkve jedno od Božjih svojstava je svemoć, jer Bog ostvaruje sve što je ugodno Njegovoj volji i čini sve što može hteti.

Prvo ubistvo (a ne rat) opisano u Bibliji je kada Kain ubija Avelja. Zašto dolazi do ovog sukoba i ubistva, šta je njegov uzrok? Uzrok je zavist. Kain ne ubija brata Avelja u borbi za opstanak, već ga ubija pomračen zavišću, zato što je Bogu bio miliji dar od Avelja nego od Kaina. Eto šta je kod Kaina izazvalo toliku zavist da je ubio rođenog brata. Uzrok prvog bratoubistva je duhovne a ne materijalne prirode, uzrok je zavist a ne glad.⁸ Dakle, zbog greha čoveka prema Bogu dolazi do greha čoveka prema čoveku, odnosno rat čoveka protiv Boga za posledicu ima rat čoveka protiv čoveka (Velimirović, 1993:63).

Nesporno je da je zavist u osnovi mnogih ljudskih osećanja, stavova, postupaka, da je često glavni izvor prividno neobjašnjivih netrpeljivosti i sukoba među ljudima. Zavist, kao nešto neprijatno, razorno, negativno, mučno, osuđuje se u svim religijama, kulturama i jezicima. Pojam zavisti je sve negde do kraja XIX veka bio korišćen i jasno određen, ali, kasnije, sekularizovana nauka više nije u stanju da ga vidi i sagleda. Međutim, u pravoslavlju nalazimo da se često upravo kroz taj fenomen sagledavaju društveni i politički sukobi. Budući da nije samo psihološki fenomen i ne tiče se samo pojedinca, zavist koreni u duhovnoj sferi i, bez obzira koliko god je potcenjivali ili ignorisali, njeno dejstvo je toliko žilavo da je puka iluzija da će je se društvo ikada osloboditi. U pravoslavlju se kao duhovni uzrok, koren političkih sukoba po pravilu ističe zavist, a zatim, kao drugorazredno, navode konkretni politički povodi. Na pitanje koji je uzrok ratovima, u Novom zavetu se odgovara da je osnovni uzrok u strastima.

Jedan od najupečatljivijih primera iz Biblije, koji govori o tome da pobeda u ratu pripada Svevišnjem Bogu je prilikom Mojsijevog dovođenja Jevreja iz Egipta u Hanan i sukoba sa carom Amalikom. Mojsije je zapovedio Isusu Navinu da izabere ljude i krene u boj protiv Amalika a sam je stao na vrh brda sa štapom Božjim u ruci. Dok je Mojsije držao podignute ruke, moleći se Bogu, Izrailjci su pobeđivali a čim bi spustio ruke, odmah bi napredovali Amaličani. Međutim, pošto se bitka odužila čitav dan, već starom Mojsiju su otežale ruke, pa mu Aron i Or podmetnu kamen da sedne i držaše ruke, jedan

Εβδομήκοντα - Prevod Sedamdesetorice, prevod Starog zaveta na grčki, sačinjen za Jevreje u rasejanju, koji nisu znali jevrejski jezik) prevodi reč Savaot upravo sa „Gospod svemoguć“). Ime se susreće dva puta u Novom zavetu. Ono izobražava neograničenu veličinu Božju, njegovu vladavinu nad svim stvorenjima, njegovo svemogućstvo i njegovu slavu. On je Gospod nad vojskama, Gospod sila, on je jedini preuzneseni nad svima.

⁷ Skraćenice biblijskih knjiga su kroz čitav tekst date kao u: Rakić, 2004.

⁸ Videti šire: Šek, 2008:22.

s jedne a drugi s druge strane. Tako Mojsiju nisu klonule ruke do zalaska sunca: „I razbi Isus Amalika i narod njegov oštrijem mačem“ (2 Moj 17, 8-16). Tada je Gospod rekao Mojsiju da to zapiše za spomen u knjigu i da kaže Isusu Navinu da će Gospod sasvim istrebiti spomen Amalikov ispod neba. Mojsije je na onom mestu napravio oltar i nazvao ga: „Gospod zastava moja“, rekavši: „Što se ruka bješe podigla na prijesto Gospodnji, Gospod će ratovati na Amalika od koljena do koljena“ (2 Moj 17, 8-16).

Iz navedenog događaja se nesumnjivo vidi prema biblijskom shvatanju u čijim rukama je uspeh i pobjeda u ratnom sukobu. Nije u rukama Isusa Navina, koji se iz poslušanja prema Mojsiju mačem bori protiv neprijatelja izabranog naroda, niti je u rukama Mojsija, koji drži ruke podignute na molitvu prema Gospodu, već je u Božjim rukama. Pobjeda se ostvaruje milošću Božjom, prevashodno vapajem Mojsijevim Gospodu a ne oružjem, snagom ili veštinom Isusa Navina. Sveti Nikolaj (Velimirović) piše: „glavni vojskovođa ne komanduje vojskom nego stoji nepomičan na molitvi s uzdignutim rukama Bogu, dok njegov pomoćnik komanduje i vodi borbu s neprijateljem. I ne pobjedi toliko onaj koji je vodio borbu koliko onaj koji je uzdizao molitve. Zakon greha ublaži Bog Svojom milošću zbog molitve pravednoga Mojseja, vođe narodnoga“ (Velimirović, 1993:67).

Prema starozavetnom shvatanju, sila Božja se kod malobrojnih i nemoćnih pokazuje, što se vidi i na primeru pobjede Gedeona nad Madijanima. Kada je zbog svojih sagrešenja jevrejski narod otpao od Boga, prema dopuštenju pao je u ropstvo Madijanaca i sedam godina bio teško zlostavljan na razne načine. Tada Izrailjci zavapiše ka Gospodu za pomoć i izbjavljenje od Madijanaca. Gospod im je najpre poslao proroka da ih podseti na zavet sa Bogom i na njihovo odstupanje od toga a zatim anđela da javi Gedeonu da je njega izabrao za narodnog vođu, koji treba da izbavi narod iz ropstva.

Preko više znakova od Boga, uverivši se da je upravo njega izabrao, Gedeon sakupi čitav narod da krene u boj. Kako bi Gedeonu i izabranom narodu pokazao da je pobjeda i poraz u Njegovim rukama⁹, Gospod traži od Gedeona da otpusti, najpre sve one koji se plaše, a takvih je bilo 22.000 lica. Budući da je sa Gedeonom ostalo 10.000 ljudi, opet dovoljno veliki broj da pomisle da su se sami spasli, Gospod zapovedi Gedeonu kako da od njih izabere 300 boraca, sa kojima će pobediti. Gedeon je sa tih 300 nenaoružanih vojnika, ali uz Božju pomoć porazio Madijance. Među Madijancima je nastala panika i počеше da se među sobom ubijaju i beže. Gedeon ne staje već sa 300 izabranika nastavlja da goni neprijatelja, dok ne pogubiše njihove vođe i izvojeva potpunu pobjedu. Kada je posle toga izrailjski narod tražio da im gospodar bude Gedeon i njegovo potomstvo, Gedeon je odbio rekavši: „neću vam ja biti gospodar, niti će vam sin moj biti gospodar; Gospod će vam biti gospodar“.

Postoji biblijski paradoks – sila moja se u nemoći pokazuje. „Dosta ti je blagodat moja; jer se sila moja u nemoći pokazuje savršena. Zato ću se najradije hvaliti svojim nemoćima, da se useli u mene sila Hristova. Zato sam dobre volje u nemoćima, u porugama, u nevoljama, u gonjenjima, u tjeskobama za Hrista; jer kada sam slab onda sam silan“ (2 Kor 12, 9,10). Ove reči su izraz shvatanja prema kome je sila čoveka u poređenju sa Božijom beznačajna i sve do osećanja nemoći čovek se uzda u svoju silu, zaboravljajući na Boga.

Jedna od najznačajnijih ideja koja proizilazi iz Svetog pisma je da nema opasnosti, u kojoj Bog ne može pomoći, niti ima neprijatelja, koji bi svojom silom, bez Božjeg

⁹ „Mnogo je naroda s tobom, zato im neću dati Madijana u ruke, da se ne bi hvalio Izrailj suprot meni govoreći: moja me ruka izbavi.“ (Sud. 7, 2)

popuštanja, mogao pobediti. Bog je jednim priviđenjem uplašio sirijsku vojsku, koja se razbežala i tako spasao Izrailj (2 Car 7, 6). Jerusalim je bio spasen od velike vavilonske vojske a da car Jezekija nije učinio ništa više, osim što se molio i plakao pred Bogom (2 Car 19, 35). Očigledno da su drevni Jevreji svemogućeg Boga, tvorca neba i zemlje, doživljavali i kao svog političkog pokrovitelja, koji im je davao pobedu ili poraz u ratovima, verovali su i mislili da se sadržaj vere podudara sa sadržajem istorijskog znanja i političke mudrosti.

„OVIM POBEDUJ!“ – NAJMOĆNIJE ORUŽJE HRIŠĆANSKIH POBEDONOSACA

Pobeda cara Konstantina nad Maksencijem, kod Milvijskog mosta nedaleko od Rima, 312. godine, za hrišćane je trajni uzor i večita inspiracija. O toj pobedi saznajemo najpre od Laktancija (250-320), iz njegovog dela „O smrti progonitelja Crkve“ (De mortibus persecutorum) nastalo oko 317/8. godine, u kome se po prvi put opisuje Konstantinov mistični susret sa Bogom - viđenje, koje je bilo od presudnog značaja. Zatim, na sličan način o tome piše i Konstantinov biograf, episkop Evsevije Kesarijski, u *Vita Constantini*, prenoseći ono što je pod zakletvom govorio sam car. Strepeći pred daleko brojnijim neprijateljem, svestan da nije dovoljno uzdati se samo u ljudske sile i sredstva, nego da treba imati i pomoć neke više sile, pomoć odozgo, koju je čovek tražio verovatno od kad je počeo da ratuje, car Konstantin se molio Bogu koga je poštovao i njegov otac.

Narednog dana na putu za Rim, popodne pred sam zalazak sunca, car Konstantin je doživeo mistično iskustvo. Ugledao je na nebu krst od zvezda, koji je sijao jače od sunca a na krstu je pisalo - *Ovim pobeđuj* (grč. Τοῦτο víκα)! To su videli svi njegovi vojnici i vojvoda Artemije i uplašili se jako, jer se krst smatrao lošim predznakom, s obzirom da su na krsnu smrt osuđivani najveći razbojnici i zločinci. Car Konstantin je ostao nesiguran i podozriv prema značenju te vizije, da bi mu se narednog dana javio sam Gospod Isus Hristos, rekavši: „Načini ovakav krst, i naredi da se nosi pred tvojom vojskom, i ti ćeš pobediti ne samo Maksencija, nego i sve neprijatelje tvoje“ (Popović, 1996:494). Hrišćani iz njegovog okruženja su mu protumačili da je taj simbol, u stvari simbol besmrtnosti i pobeđe nad smrću. Najveća i najznačajnija je upravo ta pobeđa, Hristova pobeđa nad smrću. Ako je Sin Božji mogao da pobedi smrt, taj najprokletiji čovekov problem, onda je njegova sila beskrajna i svaka druga pobeđa za Hrista je moguća.

Konstantin je naredio da se na ratnim zastavama izradi krst od zlata, bisera i dragog kamenja, u onom obliku u kome mu se javio, spojena grčka slova H i P u vidu Hristovog monograma, kojim će se zameniti rimski stegovi a da vojnici naprave krst na oružju, šlemovima i štitovima. Sam je na svom šlemu nosio monogram „Hristos“. O samoj bici kod Milvijskog mosta sačuvano je veoma malo istorijskih činjenica. Pobeđivši Maksencija, koji se tokom bekstva udavio u Tibru, Konstantin je bio uveren da je pobeđu odneo uz Božju pomoć. Zato je vojnicima propisao molitvu koju su trebali da čitaju svake nedelje a oko sebe je okupio hrišćanske sveštenike da bi ga upućivali u Hristovu veru. Od tog oktobra 312. godine, car Konstantin je sebe smatrao Božjim slugom, kome je Bog poverio misiju da Rimsko carstvo prevede u hrišćanstvo.

Različito se tumači promena hrišćanskog stanovišta i prakse u vezi sa ratom i ratovanjem, koja se kretala od shvatanja prema kojima se skoro potpuno odbija vojna služba i -primena sile, do prihvatanja mogućnosti da hrišćani mogu ubiti pod određenim okolnostima. Shvatanje i stavovi Crkve iz prvih vekova i Srednjeg veka, razvijali su se u nekoliko različitih pravaca, u zavisnosti od gledišta na pitanje nasilja i nenasilja. Protestanti za to optužuju Konstantina Velikog, a tu promenu nazivaju „subverzijom hrišćanstva“.

Pravoslavno tumačenje crkvene istorije u tom smislu vidi da se radi o svojevrsnoj evoluciji, o delovanju Duha Svetoga i postepenom procesu razumevanja istine, koji nije unapred vidljiv. Vremenom hrišćani su činili većinu stanovništva u državama, pa je Crkva morala politički odgovorno da nastupa. Kategorije poput *odgovornosti* i *uspešnosti* počinju da funkcionišu kao etički principi, zahtevajući od hrišćana da ne mogu biti neopredeljeni u odnosu na ono što se dešava u svetu. Počev od Konstantina Velikog, hrišćani su prihvatili kriterijum političke realnosti i uspešnosti kada su razmatrali uticaj upotrebe sile. Potvrdilo se da nenasilje jednostavno ne funkcioniše a da se hrišćani moraju ponašati realno i odgovorno. Ako hrišćani ne reaguju primenom sile kada je potrebno, oni više ne mogu biti ni pravedni ni slobodni, jednostavno ih neće biti.

U Vizantiji se tokom njene hiljadugodišnje istorije iznos prema ratu menjao i kretao od isključivo odbrambenog, do zahteva da se povrate izgubljene teritorije i u tom smislu može se uslovno govoriti o četiri perioda vizantijskog „načina ratovanja“. Vizantijski poredak smatran je svetinjom i bezuslovno pokoravanje poretku, odnosno disciplina i poslušnost smatrani su jednom od najvećih vrlina. Poredak i poslušnost znače mir, a mir predstavlja za hrišćane najbolju pretpostavku za spasenje.¹⁰ Protivljenje postojećem poretku, koji je od Boga, smatrano je svetogrdem. Borba protiv onih koji narušavaju poredak, razume se i nasilnim sredstvima, smatrana je opravdanom i dopuštenom. U toj borbi Crkva i car nastupali su jedinstveno. Car je vodio ratove podjednako protiv unutrašnjih neprijatelja poretka (jeretika) i spoljnih neprijatelja.

Tokom prvog perioda, nakon podele imperije na Istočno i Zapadno rimsko carstvo 395. godine, pa do VIII veka, u Vizantijskom carstvu „čitav život i celokupna istorija biće rukovođeni“ dvojakim principima: jedan je očuvanje i odbrana teritorije Vizantije u njenim granicama, a drugi – povratak teritorija Zapadnog carstva i stvaranje univerzalnog Rimskog, odnosno Romejskog (kako su se sami Vizantinci nazivali) carstva. Tako je rat bio konstanta u istoriji Vizantije. Drugi period, od početka VIII do sredine IX veka karakterišu nastojanja da se odbrani Vizantija od arapskih i slovenskih napada. Odbrana Vizantijskog carstva i hrišćanstva se poistovećuju. Svaki odbrambeni rat koji ne proliva hrišćansku krv smatran je čistim i plemenitim. U trećem periodu, od sredine IX do sredine XI veka, ponovo počinje vizantijsko teritorijalno širenje. Vode se ratovi ne samo protiv nevernika ili pagana već i protiv hrišćanskih naroda, posebno Bugara. Zapostavlja se shvatanje da je rat koji ne proliva hrišćansku krv plemenit, a ističu se drugi argumenti radi opravdavanja agresivnih poduhvata. Crkva je izražavala spremnost da podrži državu u nastojanju da povрати izgubljene teritorije (Arveler, 1988, str. 61). Carigradski patrijarh Fotije Veliki u *Zakoniku Epanagoga* određujući šta je cilj hrišćanskog vladara ističe: „Cilj carev jeste da svojim vrlinama održi i sačuva postojeća dobra; da povрати, svojom delotvornom budnošću, izgubljena dobra, da stekne, svojom revnošću, svojom marljivošću i

¹⁰ Videti šire o shvatanju mira u hrišćanstvu: Grozdić, Kajtez & Gostović, 2012:41-53.

svojim pravednim poredcima nedostajuća dobra“ (Arveler, 1988:59-60), naglašavajući „pravednim poredcima“.

U četvrtom periodu, posle Četvrtog krstaškog pohoda 1204. godine, kada je razoren Carigrad i osvojen veliki deo Vizantije, osnovna težnja Vizantinaca bila je oslobađanje Carigrada i proterivanje Latina, zbog čega je narod pozivan u rat. Podjednakim neprijateljima Carstva smatrane su Osmanlije sa istoka i Latini sa zapada, s tim što je veća mržnja postojala prema Latinima, dojučerašnjoj braći po veri. Upravo razaranje Carigrada 1204. godine otkriva pravo lice pape i predstavlja kulminaciju mržnje prema pravoslavnim Vizantincima, mržnje i zla pojavljivanog u raznim vidovima i mnogo pre konačnog raskola između istočnog pravoslavnog i zapadnog rimokatoličkog hrišćanstva 1054. godine. Od toga vremena (od 1204. godine) počinju jaki antagonizmi između Istoka i Zapada u crkvenom pogledu, praćeni i serijom unijatskih sabora.

Upravo na krstaškim pohodima, koje su pokretale i vodile rimske pape, pokazuje se velika i suštinska razlika između rimokatoličkog i pravoslavnog shvatanja o ratu. Iz simfonije, kao skladnog odnosa između svetovne i duhovne vlasti, proizlazi shvatanje Vizantinaca da je rat stvar vladara a ne crkve, što znači da su krstaški pohodi rimskih papa shvatani kao svetogrđe, te da je crkva uzurpirala vladarsku vlast. U krstaškim ratovima rimokatolika učestvovala je i veliki broj sveštenika. Tako nešto je za crkvu u Vizantiji bilo nedopustivo, zabranjivano je da sveštenici i druga duhovna lica uopšte nose oružje. Praštanje grehova unapred, koje je obećano rimokatoličkim krstašima, u očima Vizantinaca predstavljalo je nešto neshvatljivo i nespojivo s istočnim hrišćanstvom.

U pravoslavlju nije poznat primer i ne postoji mogućnost oslobađanja od grehova unapred za učestvovanje u ratu. Vizantinci su od početka imali nepoverljiv stav prema rimokatoličkim krstašima. Najjednostavnije rečeno, rimske pape su organizovale pohod za oslobađanje svetih mesta nezavisno od Vizantije, koja je sebe smatrala jedinim pozvanim i legitimnim čuvarom hrišćanstva i koja je vekovima držala sveta mesta na svojim teritorijama.

U pravoslavnim zemljama pokroviteljima u ratu smatrani su Bogorodica, sveti vojnici Georgije, Dimitrije, Teodor Tiron, Prokopije, Merkurije i drugi. Mač i koplje su bili isključivo simboli pobeđe, kao što se to može videti i u ikonografiji svetitelja ratnika. Duhovna priroda rata ogleda se u velikim vrlinama ljudskog karaktera koje su se prekaljivale u ratovima: muškost, srčanost, hrabrost, samopožrtvovanje, junaštvo i viteštvo. Savremeni oružani sukobi za hrišćane više nemaju karakter svetosti, što je rat u mnogome ranije imao, kada se pred polazak u rat po pravilu pričešćivalo, osvećivalo oružje i oprema vojnika, nosile ikone pred vojskom, ratovalo pre svega za odbranu pravoslavne vere i otadžbine. Nikolaj Berđajev bi rekao da savremeni ratovi sve više liče na borbu kriminalnih bandi, a ne na viteško nadmetanje.

U pravoslavlju nalazimo trajno uverenje da se rat i mir dešavaju po promislu, odnosno po volji ili dopuštenju Božjem. Konačni ishod ratnog ili nekog drugog oblika političkog sukoba je u krajnjem u Božjim rukama. Po pravilu, srećemo duboku svest o tome da, bez obzira na vojničku snagu i spremnost, bez Božje pomoći ne može se nadati ratnom uspehu – pobeđi u borbi.¹¹ Nije dovoljno uzdati se samo u ljudske sile i sredstva,

¹¹ Zanimljivo da i savremeni sekularistički mislilac, koja se bavi fenomenom nasilja, kao što je Hana Arendt, priznaje da „nasilje krije u sebi dodatni element proizvoljnosti; nigde Fortuna, dobra ili loša sreća, nema sudbonosniju ulogu u ljudskim poslovima nego što je ima na bojnopolju, a ovo uplitanje nečega što je potpuno neočekivano ne iščekava kada ljudi to nazovu „slučajnim događajem“ i konstatuju da je naučno sumnjivo; to se ne može eliminisati ni simulacijama, scenarijima, igrama i sličnim. U ovim stvarima

nego treba imati i pomoć odozgo: „Ako je sa nama Bog, ko će protiv nas?“, „jer se ne uzdam na svoj luk“ (Ps 43,7); „no pomoć moja je od Gospoda koji je stvorio nebo i zemlju“ (Ps 120, 2).

U osnovi ovog shvatanja je verovanje da Bog ima neograničenu, apsolutnu moć, neuporedivo veću od čovekove, beskrajno je prevazilazeći. Ta moć jeste mistična, tajanstvena, nevidljiva i nesaznatljiva u potpunosti, od nje čovek zavisi, ona kontroliše čovekov život. Čoveku nije dato da može izvesno da predvidi Božje delovanje. Upravo iz tog osećanja zavisnosti od svemoći Božje, koja može pomoći ili odmoći čoveku u ratu ili nekom drugom obliku političkog sukoba, čovek nastoji da utiče, da deluje na nju određenim postupcima ili ponašanjem – molitvom, životom, ispovešću, postom, pokajanjem. Takvo shvatanje izvire iz suštine hrišćanskog verovanja i antropološkog stanovišta da se čovek oslanja, nada, uzda ne u sebe i svoje snage, već uvek prevashodno u Boga.

U pravoslavnom ikonopisu veoma često se slika kako pravoslavni vladari s neba, posredstvom anđela ili arhangelu Mihaila, dobijaju oružje. Božansko poreklo oružja u rukama pobjedničkih pravoslavnih vladara počelo je najpre da se slika u Vizantiji,¹² a u srpskoj umetnosti ga srećemo tek od sredine XIV veka i sačuvalo se samo u zidnom slikarstvu. Prvi je tako prikazan car Dušan, između 1343. i 1345. godine, na zapadnoj fasadi crkve Sv. Đorđa, u selu Pološkom, u Makedoniji.¹³

U Srednjem veku su pravoslavni vladari obično u bojevima nosili naprsni krst (pektoral), koji je imao simboličku, naročito pobjedonosnu funkciju, a ona se nije morala uvek odnositi samo na ličnost vladara nego i na čitavu njegovu državu (Vizantija, Latinsko carstvo, Srbija, Bugarska, Gruzija, Rusija). Srpski srednjovekovni vladari, kao i vladari susednih (Vizantija, Bugarska, Ugarska) i većine drugih evropskih država, nosili su naprsne krstove kao deo svojih insignija¹⁴, u simboličkoj funkciji pobjedonosnog časnog krsta. Taj običaj nije bio svojstven samo pravoslavnicima već i rimokatolicima i protestantima. Simeon Mirotočivi (Stefan Nemanja) iz Svete gore šalje sinu Stefanu Prvovenčanom naprsni krst,¹⁵ da mu bude od višestruke koristi ali prevashodno radi zaštite i pobjede u ratu. U pravoslavnom svetu poštuju se mnoge čudotvorne ikone, najviše Bogorodice, za koje se veruje da su donele pobjede u ratovima.

O pridavanju značaja pobjedi u ratu na svojevrsan način govore crkvene službe u Velikom trebniku, gde postoje molitve za: Osvećenje vojničke zastave i blagosiljanje vojske za rat; Blagosiljanje vojničkog oružja; Blagosiljanje ratnog broda i vojnika koji će biti na njemu i druge (*Veliki trebnik*, 1993: 526–539). Prilikom osvećivanja vojničke zastave, arhijerej ili sveštenik se molitveno obraća Gospodu: „Svemoćni i prevećni Bože naš... ovu

nema izvesnosti, nema čak konačne izvesnosti uzajamne destrukcije pod izvesnim predviđenim okolnostima“ (Arent, 2002:9).

¹² Najstarija takva predstava je ostala u psaltiru Vasilija II, koji se čuva u Veneciji. Negde posle ratovanja s Arabljanima na istoku, možda između 1001. i 1005. godine ili oko 1019. godine, tek što je pobjedio vojsku cara Samuila, Vasilije II je na minijaturi prikazan kako stoji na ukrašenom postolju, obučen u tuniku i oklop, dok mu odozgo, iz segmenta neba, poprsni Hristos pruža stenu, koju mu arhangel Gavriilo, dolećući s desne strane, namešta na glavu. Za to vreme, arhangel Mihailo, slećući s leve strane, prinosi koplje, koje car prihvata desnom rukom. Već mu je u spuštеноj levluci mač u koricama.

¹³ Car Dušan stoji naslikan s krstolikim žezlom u desnici; s desna sleće jedan „anđeo Gospodnji“ i spušta mu u levu ruku mač u koricama.

¹⁴ Znaci, znamenja, osobeni znaci nekog zvanja ili dostojanstva, počasni znaci

¹⁵ Naprsni krst postoji i u drugim zemljama vizantijskog sveta, Gruziji i Bugarskoj. Hronološki i geografski, bugarski primer je naročito blizak našem. U manastiru Vatopedu na Svetoj gori čuva se naprsni krst koji je pripadao bugarskom caru Georgiju Terteru; nije jasno iz natpisa da li je reč o Georgiju I (1281-1292), ili Georgiju II (1321-1323). Natpis svedoči da je krst smatran znamenjem Georgijeve pobjede nad „varvarima“.

zastavu, koju za boj spremismo, posveti svojim nebeskim blagoslovom, blagoslovi i osveti, da vernoj vojsci tvojoj bude na savlađivanje neprijateljskih naroda i na sigurnu pobjedu; i da, čuvana Tobom, natera u bekstvo vojsku svih protivnika naših; i da se neprijateljima roda hrišćanskoga uvek pokaže strašna i užasna, i da vernim slugama Tvojim, koji se u Tebe uzdaju, bude pouzdana nada u pobjedu, i smelost i snaga; i da, osigurana molitvama svetih tvojih, i ograđena vojskama Anđela tvojih, pokaže se slugama tvojim kao znamenje veselja i snage, znamenje pobjede i srčane odvažnosti i junaštva protiv protivnika...“; a kropeći zastavu govori: „Blagosilja se i osvećuje ova zastava vojnička radi jačine i čvrstine hristoljubivoj vojsci i radi pobjede nad svima neprijateljima, kropljenjem vode ove osvećenje, u ime Oca i Sina i Svetoga Duha, amin“ (*Veliki trebnik*, 1993:530–531).

Blagosiljajući vojničko oružje, arhijerej ili sveštenik u jednoj molitvi Bogu govori: „Pošalji nebeski blagoslov svoj na ovo oružje (poimenice ređa); daj silu i snagu da ga nose na utvrđenje i zaštitu crkve tvoje svete, i sirotana i udovica, i na zemlji postojećeg svetog nasleđa tvog; i učini ga groznim i strašnim svakoj neprijateljskoj vojsci; i pokaži svagda pobedonosnim u slavu svoju“ (*Veliki trebnik*, 1993:534).

Molitve koje se u vreme rata za razne potrebe preporučuju za čitanje u Pravoslavnoj crkvi su iz Druge poslanice Korinćanima: “A hvala Bogu koji nam svagda daje pobjedu u Hristu Isusu, i kroz nas javlja miris poznanja svojega na svakome mjestu;“ (2 Kor 2, 14) i iz Jevandelja po Mateju „Ištite, i daće vam se; tražite, i naći ćete; kucajte, i otvoriće vam se. Jer svaki koji ište, prima; i koji traži, nalazi; i koji kuca, otvoriće mu se. Ili koji je među vama čovjek od koga ako sin njegov zaište hljeba, kamen da mu da? Ili ako ribe zaište, da mu da zmiju? Kada, dakle, vi, zli budući, umijete dare dobre davati djeci svojoj, koliko će više Otac vaš nebeski dati dobra onima koji mu ištu?“ (Mt 7, 7-11). U hagiografskim spisima se vidi da, osim molitvenog obraćanja za pomoć Gospodu, neposredno Isusu Hristu, česta su obraćanja za posredovanje Presvetoj Bogorodici, svetom Georgiju, svetom Nikoli i drugim svetiteljima. Postoje primeri zavetovanja pred bitku, kao što se Stefan Dečanski pred bitku na Velbuždu zavetuje pred ikonom svetog Georgija da će je, ukoliko pobjedi, bogato ukrasiti i dati velike priloge hramu u kome se nalazi.

U Liturgiji svetog Jovana Zlatoustog u više navrata moli se za hristoljubivo vojinstvo. Smatra se da su molitve za hristoljubivu vojsku u Liturgiju unešene nakon svetog cara Konstantina. Na pitanje zašto se crkva moli za „hristoljubivu vojsku“ kad je vojnički posao planirana priprema za rat, znači razaranje, ubijanje i prolivanje krvi, sve suprotno od onoga čemu je Hristos poučavao i primerom pokazivao, I. Iljin odgovara u članku pod nazivom „O hristoljubivoj vojsci“: „Ali postoje ratovi koji su duhovno opravdani i moralno nužni. Upravo na takve ratove crkva misli kada se moli za vojsku hristoljubivu. A ratnik, ako je on verujući hrišćanin, ne može da se od Hrista odvoji ni u kakvom poslu i ni u kom trenutku svoga života. Pa čak ni onda, kada po vojničkoj dužnosti ide u rat ili učestvuje u bici. I svoga vojničkog zvanja on neće biti dostojan dok „ratuje bez Hrista“ ili „nasuprot Hristu“, već upravo onda kada se jasno i snažno bude sećao svoga hrišćanskog zvanja i pozvanja“ (Iljin, 1939).

CILJ RATA - U IME ČEGA I KOGA VREDI DATI ŽIVOT U RATU?

Na pitanje koji su legitimni ciljevi rata kojima bi se s pravom moglo težiti i koji je pravedan cilj pravednog rata, nalazimo različite odgovore: u ime vere, slobode, pravde,

otadžbine, države, naroda i slično. Majkl Volzer tvrdi da profesionalne vojnike vodi i rukovodi u ratu žudnja za pobedom: „Kad vojnici veruju da se bore protiv agresora, rat nije više stanje koje treba samo podnositi. On je zločin kome mogu da se odupru – mada moraju da trpe njegove posledice da bi mu se oduprli – i mogu se nadati pobedi koja je nešto više od pukog izbavljenja od neposredne brutalnosti borbi. Iskustvo rata kao pakla stvara ono što se može nazvati višom ambicijom: ne pokušava se da se nagodi s neprijateljem već da se on porazi i kazni i, ako već ne da se zbaciti tiranija rata, onda bar da se umanju verovatnoća njene buduće vlasti. A kad se neko bori za ovu vrstu ciljeva, postaje izuzetno važno da se pobedi“ (Volzer, 2010:67). Međutim, ima osnova tvrdnja da savremeni ratovi za vojnike predstavljaju uglavnom i pre svega borbu za opstanak, a ne više svrshodno delovanje. Smisao rata postaje golo fizičko i biološko preživljavanje, a ne borba za viši duhovni cilj, jer su savremeni čovek i njegova zajednica izgubili to duboko duhovno značenje.

U čemu se smisao rata i ratovanja vidi u pravoslavlju? To je svakako jedno od najtežih pitanja, kojim se većito muči hrišćanska etika: „Jer latiti se mača ima smisla samo ako se to čini u ime nečega za šta vredi umreti: u ime Božjeg dela na zemlji. Besmisleno je da se mača laća onaj ko na svetu nema i ne zna za ništa što bi bilo iznad njega samog i njegovog ličnog života; za njega je ispravnije da baci mač i da se spašava, pa makar i po cenu izdaje i ponižavajućeg pokoravanja zločincima“ (Iljin, 2001:156), potpuno na pravoslavnom tragu tvrdi Ivan Iljin.

Od suštinskog i najvećeg značaja je to što je Isus Hristos „pobedio svet“, otkrivajući čoveku smisao života i postojanja, ali ne samo to, već mu pokazao i put do njega. Cilj je večni život u Carstvu Nebeskom a put je sam Hristos, koji za sebe kaže „ja sam put i istina i život“ (Jov 14, 6), što znači da je put do cilja slediti Hristov primer i Njegove zapovesti. Za hrišćane je imperativ da teže najpre ka onom što je glavno, ka Carstvu Božjem, i pravdi njegovoj a sve ostalo će im se dodati (Mt 6, 33) hrana, odelo, zdravlje, znanje, mir i drugo. Prema tome, u ovom cilju ne postoji rat čoveka protiv čoveka ni naroda protiv naroda. U tom smislu, potpuno opravdan i nužan je rat koji bi hrišćanin trebalo da vodi protiv samog sebe, protiv svojih strasti i grehova. Prema duhovnom zakonu, samo ukoliko se taj rat neprestano vodi, neće se prouzrokovati rat kao oružani sukob, a u suprotnom neizostavno dolazi najpre do rata protiv Boga a onda i protiv ljudi (Velimirović, 1993:162).

Iz antičkog sveta u hrišćanski pogled ulaze shvatanja da je cilj rata uspostavljanje mira, zbog toga nasilje treba da bude ograničeno na minimum, koliko je nužno da se postigne zadovoljenje od neprijatelja. Međutim, postavlja se pitanje zašto, čemu mir, koji je cilj mira, zbog čega se toliko govori i teži miru? Odgovori su obično radi lične bezbednosti, države, kulture, ekonomskog napretka, uopšte napretka i slično. Pobjeda u ratu se ne shvata kao vrednost po sebi već kao pretpostavka za ostvarivanje viših ciljeva. Za hrišćane je cilj i smisao mira slavljenje Boga i ako se bilo šta drugo postavi ispred ili umesto toga, onda se miru ne može zadugo nadati, već se pre ili kasnije može očekivati rat. U poznatoj „hazarskoj polemici“ između svetog Ćirila i muslimana, koja se neizostavno koristi prilikom tumačenja pravoslavnog gledanja na rat, odgovarajući na pitanje zašto hrišćani idu u rat, sveti Ćirilo se poziva na Hristove reči: „Ovo je zapovijest moja: da ljubite jedni druge kao što ja vas ljubim. Od ove ljubavi niko nema veće, da ko život svoj položi za prijatelje svoje“ (Jn 15, 12-13) i ističe šta je cilj rata: „Radi bližnjih svojih mi to činimo da ne bi zajedno sa telesnim ropstvom i duša njihova zarobljena bila“ (Kliment i Konstantin,

1964:63). Ta briga za duše je suštinska i najveća, zarad nje je značajno pobediti u ratu jer u suprotnom, u slučaju poraza naši bližnji bi bili neizbežno navedeni na „bogoprotivna zla dela“, što znači da bi bili prisiljeni na odstupanje od vere koja vodi u spasenje.

Da li je hrišćanski-pravoslavni stav da je legitimno uopšte voditi rat samo ukoliko bi postojali razumni izgledi za uspeh u njemu? Osnovu za ovu tvrdnju nalazimo u Novom zavetu kod jevanđeliste Luke, u poznatoj metafori koju Hristos koristi da pojasni šta znači biti istinski Njegov sledbenik: „Ili koji car, kad pođe u rat da se sukobi sa drugim carem, ne sjedne najprije i ne posavjetuje se da li je moćan sresti sa deset hiljada onoga što ide na njega sa dvadeset hiljada? Ako li nije, on pošalje izaslanstvo dok je onaj još daleko i moli za mir“ (Lk 14, 31-32).

Ne bi se moglo tvrditi da je pravoslavni stav isključiv da bi rat legitimno bilo voditi samo onda ukoliko postoje razumni izgledi na uspeh – pobedu a u suprotnom se samo moliti za mir. U pravoslavlju kod Srba se kroz istoriju možda najmanje držalo do tog stava. Naprotiv, najčešće i najviše se od njega odstupalo. Rukovodilo se načelom da je od suštinskog značaja vrednost koja se brani, a ne izvesnost uspeha, odnosno pobeđe. Veličina sile i moći u pravoslavlju se ne meri isključivo veličinom njenih empirijskih efekata. Svet realno sav u zlu leži, zlo i stradanja caruju u svetu, a oružano nasilje i rat su samo jedan od vidova njegovog ispoljavanja. Pravoslavni hrišćani veruju u pobedu nad „svetom“, kojom se spasava svet kao tvorevina porobljena silama zla, pre svega iz poverenja u Hristove reči: „U svetu ćete imati žalost; ali ne bojte se, ja sam pobedio svet“ (Jn 16, 33).

TENZIJA (NAPETOST) IZMEĐU POBEDE I POŠTENE BORBE - PRAVOSLAVNO RAZREŠENJE

U kakvom odnosu su pobjeda (poraz) u ratu i poštovanje pravila ratovanja? Činjenica je da se pravila ratovanja menjaju kroz istoriju i da ni u jednom ratu nisu postojana. Poštuju se u najbolju ruku dok ne dođe u pitanje pobjeda (Volzer, 2010:284). Majkl Volzer realno konstatuje: „Ubeđenje da je pobjeda od presudnog moralnog značaja ima značajnu ulogu u takozvanoj „logici rata“. Ne nazivamo rat paklom zato što se on vodi bez uzdržavanja. Tačnije je reći da, kad se izvesna uzdržanost prekorači, pakao rata nas tera da odbacimo svaku preostalu uzdržanost kako bismo pobedili. U ovome leži najviša tiranija: oni koji se odupiru agresiji prisiljeni su da podražavaju, pa čak možda i da nadmaše, brutalnost agresora“ (Volzer, 2010:67).

Svedoci smo da su savremeni oružani sukobi, ustanci, građanski ratovi, antipobunjeničke ili protivterorističke operacije, „humanitarne intervencije“ i drugi netradicionalni oblici neprijateljstva bezmalo lišeni svake milosti, poštenja i viteštva¹⁶. Na delu je princip „sila zakon menja“ a diskusija o „vrednostima“ i pravednosti postaje čista retorika, koja se „pokreće upravo velikim frazama i licemernim objavama načela, kao dodatnim sredstvima u službi brutalne volje za moć“ (Evola, 2010:190). Poraz u ratu ponekad može biti fatalan a posledice tragične i nesagledive, čija cena zna da bude i potpuni nesta-

¹⁶ U savremenom društvu bespoštednog nadmetanja, umesto čovekoljublja i drugih hrišćanskih vrednosti, vrhovne vrednosti postaju egoizam, samoljublje, uspeh po svaku cenu. Takvo društvo mora da vodi bespoštedne ratove. Takvo društvo sve manje počiva na hrišćanskim vrednostima dobra, praštanja, požrtvovanja i samilosti.

nak naroda ili neke druge društvene zajednice. Zato je napetost između pobeđe u ratu i pravila ratovanja trajno aktuelno i teorijsko i praktično pitanje a odgovori i postupci se značajno razlikuju u zavisnosti od stanovišta ili učesnika.

Pitanje je kakav je hrišćanski-pravoslavni pogled? Najpre se otvara problem utemeljenja pravila, odnosno da li je to, na primer, srednjovekovni kodeks feudalnog ratnika ili pravila Mao Cetunga u osam tačaka ili nešto drugo? Pravoslavno gledište, kao tipično deontološko, svoj temelj nalazi u dubokim osnovama - zapovestima i otkrivenju Božjem. Za hrišćane pravila (zakoni) dobijaju na značaju tek ukoliko su izraz Božje volje,¹⁷ a ne ukoliko su ih stvorili samo ljudi po svojoj promenljivoj volji i pameti. Zato nepoštovanje ili kršenje tih pravila, koja imaju karakter moralnih zakona, predstavlja pre svega svetogrđe, greh sa posledicama daleko težim nego kršenje bilo kog prirodnog ili ljudskog zakona. Budući da potiču „odozgo“, Božji zakoni (pravila) imaju smisla zato što njihovo poštovanje i uzvodi „na gore“, u Carstvo nebesko.

Još u Starom zavetu se izričito zahteva da se u ratu dosledno pridržava zakona Božjeg, odnosno da se on ne sme kršiti ni u jednoj jedinjoj zapovesti: „Kad otiđeš na vojsku na neprijatelje svoje, tada se čuvaj od svake zle stvari“ (5 Moj 23, 9). Pljačka, maroderstvo, preljuba, sknavljenje svetinje ili svaki drugi greh su prepreka za pobeđu u ratu i direktno vode u poraz. Zbog toga tako nešto ne smeju da čine ni vojskovođe, ni vojska kao celina, sve do poslednjeg vojnika, ukoliko žele i računaju na pobeđu u ratu. Što je vojnik po činu i položaju viši u hijerarhiji, to je njegov greh veća prepreka uspehu vojske kojoj pripada. „Greh glavnih starešina jedne vojske protiv Boga i Božjeg zakona ravan je smišljenom izdajstvu i predaji neprijatelju“ (Velimirović, 1993:74), tvrdi sveti Nikolaj (Velimirović).

Pljačka u ratu se izričito zabranjuje jer se smatra da neminovno vodi u poraz. Iz duhovne perspektive rata i ratovanja, nezamislivo je ratovati u ime uzvišenih ciljeva, a istovremeno se srozavati do najbanalnijih trivijalnosti. U Starom zavetu postoji više primera za to, a posebno je upečatljiv potpuno neočekivan poraz vojske Isusa Navina pred jednim amorejskim gradićem Gajem (Is. Nav. 7, 5). Zatečen takvim ishodom, vojskovođa Isus Navin zavapi Gospodu da mu odgonetne tajanstveni uzrok poraza. U dugoj molitvi pred Kovčegom Zaveta biva mu otkriveno da je to zbog pljačke, koju je počinio neko iz njegove vojske: „zgriješio je Izrailj i prestupio zavjet moj koji sam im zapovedio; jer uzeše od prokletijeh stvari, i ukradoše i zatajiše, i metnuše među svoje stvari“ (Is. Nav. 7, 11).

U potrazi za lopovom Isus Navin otkrije počiniooca Ahana Harmijeva iz plemena Judina, koji je priznao da je iz grada Jerihona uzeo jedan neprijateljski plašt, dvesta sicala srebra, i jednu šipku zlata i zakopao ih u zemlju ispod svog šatora. Isus Navin je najstrožije kaznio pljačkaša - kamenovanjem zajedno sa porodicom i stokom i čitavom imovinom. Nakon ovakvog očišćenja od greha, Isus Navin je sa lakoćom osvojio grad Gaj.

U pravoslavnoj tradiciji kod Srba nalazimo slične ideje, verovanja i vrednosti. Životopisac Teodosije piše na koji način je sveti Sava poučavao vojnike: „Vojnike uče da izbegavaju nasilje i nepravedno grabljenje, i njih savetovaše da budu zadovoljni platom svojom, suprugama i carskim davanjem“ (Teodosije, 1992:167). Teodosije pripisuje svetom Savi, u suštini, reči svetog Jovana Krstitelja iz Novog zaveta upućene vojnicima: „Nikoga da ne zlostavljate niti koga da opadate, i budite zadovoljni svojom platom“ (Lk 3, 16). Umesto reči svetog Jovana Krstitelja „zlostavljate“, sveti Sava, prema Teodosiju,

¹⁷ Pravila Vaseljenskih i pomesnih sabora i svetih otaca se doživljavaju upravo tako, kao izraz Božje volje.

vojnici kaže da „izbegavaju nasilje i nepravedno grabljenje“ (nasilje a ne svaku primenu sile; „nepravedno grabljenje“ a ne svako prisvajanje ratnog plena) i ne samo da budu „zadovoljni svojom platom“, već sveti Sava dodaje „suprugama i carskim davanjem“. Pod „nepravedno grabljenje“ misli se svakako na pljačku u ratu. U čuvenom Dušanovom zakoniku, takođe, pljačka u ratu je bila zabranjena: „Ko što nađe u carevoj zemlji, da ne uzme, te da ne rekne, vratiću, ako ko pozna, ako li prihvati, ili uzme, da plati kao tat ili razbojnik, a što nađe u tuđoj zemlji, na vojsci, da nosi pred cara i vojvodu“ (*Dušanov zakonik*, 1986:73).

Na više mesta u Svetom pismu, u hagiografskim i drugim spisima, nalazimo da se na razvrat u ratu ukazuje kao na uzrok nesreće i poraza. Do čega dovodi kad se u ratu čini ovaj greh vidi se na primeru izabranog jevrejskog naroda kada „stade činiti preljubu sa kćerima Moavskim“ (4 Moj 25, 1). Zajedno sa telesnom preljubom, Izrailjci su činili i duhovnu preljubu, što znači zaboravili su na Boga i počeli da poštuju i klanjaju se Moavskim idolima. To je bio dovoljan razlog da čitav narod bude kažnjen. Umesto da pobeđe Moavce, Izrailjci su bili poraženi. Kazna je opet bila stroga. Aronov unuk Fines, ušao je u šator jednog Izrailjca koji je radi preljube doveo sebi ženu Madijamku i oboje ih probo kopljem. Mojsije je naredio da se obese svi narodni prvaci, koji su prednjačili u preljubi i razvratu. Nakon toga Izrailjski narod je krenuo napred i nizao pobeđe nad neprijateljima.

U više žitija svetih ratnika nalazimo isticanje značaja čuvanja od bludničenja u ratu. Primeri su uspešno odolevanje toj strasti rimskog vojvode Nikolaja, iz vremena vizantijskog cara Nikifora I (802–811), zatim svetog vojnika Taksiota i drugih.¹⁸ Napred pomenuto zahtevanje svetog Save od vojnika da budu zadovoljni „svojim suprugama“, ne znači ništa drugo nego upozoravanje vojnika na celomudren život i očuvanje braka, kao i da razvrat (blud) u ratu donosi nesreću. Zanimljivo da u pouci vojnicima to sveti Sava dodaje na poznati jevanđeljski savet vojnicima svetog Jovana Krstitelja. U srpskom narodu se svest o tome održala možda sve do Prvog svetskog rata, nakon čega slabi i gubi se, zajedno sa slabljenjem vere uopšte.

Hristos nas ne uljuljuje u iluziji da neće biti rata, već realno otkriva da će oružani sukobi trajati do kraja sveta: „Čućete ratove i glasove o ratovima. Jer će ustati narod na narod i carstvo na carstvo“ (Mt 24, 6-7). Međutim, Isus nas uči kako da se rat ne prouzrokuje. U Svetom pismu na više mesta nalazimo ukazivanje da bezbožništvo i nemoralnost vojnih i narodnih vođa prouzrokuje rat i poraz u ratu. Nasuprot tome, zbog pravednosti i dobrote starešina, što znači onih koji vole Boga i poštuju Njegove zapovesti, Gospod daruje mir i blagostanje jednom narodu, u državi mir a u ratu, ako do njega dođe, pobeđu.

U opasnoj situaciji države i narodi su spremni da uđu u savez sa bilo kim, „da naprave savez i sa đavolom“, samo da bi pobedili, zapostavljajući veru i moral eventualnih saveznika, računaju samo na njihovu vojnu i ekonomsku moć. Veruje se da takav saveznik u ratu navlači nesreću, jer „ortakluk sa zlim donosi svima ortacima zlo“ i da više neće biti pomoći od najjačeg i najpouzdanijeg saveznika – Boga.

Iz Svetog pisma proističe stav da za pobeđu u ratu nije presudno ni oružje ni broj vojnika već duhovni i moralni faktor: „Ne pomaže, dakle, generale, oružje tamo gde Bog ne pomaže. A gde Bog pomaže, tamo pobeđa može da leži i u jednoj prački, čobanskoj.“¹⁹ Svaki greh u ratu brže se sveti nego li u miru i nema slučaja u ratu. „Da vojnik u ratu mora biti čist od greha i sa strahom stajati uspravljena duha kao sveća pred Bogom, to su vazda

¹⁸ Videti: Grozdić, 2013:225, 381.

¹⁹ Misli se na borbu Davida i Golijata (Velimirović, 1993:109).

znali seljački narodi na našem Balkanu.“, piše sveti Nikolaj (Velimirović, 1993:75). Mora se priznati da su mnogi pripadnici tih „seljačkih naroda na Balkanu“ na to zaboravili u oružanim sukobima prilikom raspada bivše SFR Jugoslavije.

U pravoslavlju bez izuzetka nailazimo na izričito insistiranje na poštovanju pravila ratovanja i na milosrdan odnos, jer se iz tog osećanja sopstvene pravednosti pred Bogom rađa vera u Božju podršku, a iz nje vera u pobedu. Čim bi se javljao greh u pobedonosnoj vojsci, sledio je i njen poraz jer se veruje da se ne može grešiti protiv Božjeg zakona i živeti u miru. Rat ni u kom slučaju nije stanje svedopuštenosti, svedozvoljenosti, prestanak duhovnih i moralnih zakona. Prema pravoslavnom pogledu poštena borba nije garancija pobeđe u ratu ali je svakako pretpostavka za nju. Nepoštena borba, pak, je garancija poraza, možda ne trenutnog ali u krajnjem ishodu svakako.

Uporište za ovakvo shvatanje nalazi se u Svetom pismu i u poslanici apostola Pavla Efescima: „A dalje, braćo moja, jačajte u Gospodu, i u sili moći njegove. Obucite se u sveoružje Božje, da biste se mogli održati protiv lukavstva đavolskoga. Jer ne ratujemo protiv krvi i tijela, nego protiv poglavarstva, i vlasti, i gospodara tame ovoga svijeta, protiv duhova zlobe u podnebesju. Zato uzmite sve oružje Božje, da biste se mogli oduprijeti u zli dan, i odoljevši svemu, održati se. Stojte, dakle, opasavši bedra svoja istinom i obukavši se u oklop pravde. I obuvši noge u pripravnost za jevanđelje mira; A iznad svega uzmite štit vjere, o koji ćete moći pogasiti sve ognjene strijele nečastivoga; I kacigu spasenja uzmite, i mač Duha, koji je riječ Božija“ (Ef 6, 10-17). Apostol kao Božje oružje navodi: opasati bedra istinom, obući se u oklop pravde, na noge obući jevanđelje mira, uzeti štit vere, i kacigu spasenja, mač duhovni koji je reč Božja, molitva i strpljenje. Očigledno da se ovde misli na duhovnu borbu, duhovni rat, ali kao sredstva i metode važe i za fizički rat.

Nema dileme da je za pravoslavne hrišćane ubistvo u ratu greh, bez obzira da li je učinjeno iz najuzvišenijih i najnesebičnijih motiva. „Prema učenju Crkve, čovek ne vlada tajnom života i smrti, pa tako ne može da uzima ono što nije dao...“ (Grozdić, Gostović i Kajtez, 2013:41). Međutim, zar nije greh i mirno gledati zločinjenja agresora? Zato je hrišćanin dužan da u toj spoljašnjoj borbi protiv zla ide i počini greh, ukoliko bi nečinjenjem počinio još veći greh. Ne bi smeo hrišćanin da ostane pasivan zarad „čistih ruku“ i zato što je očigledno da se zlo u svetu ne može potpuno uništiti. Naprotiv, dužan je da se zlu suprotstavi i fizičkom silom, ukoliko je to u tom trenutku najefikasnije sredstvo odbrane sveta od zla. Neophodno je razlikovati pravoslavno-hrišćanski pogled na *suštinsko prevladavanje zla*, koje je moguće jedino dobrim i na *odbranu sveta od zla*, kada je ne samo dopušteno već i nužno suprotstaviti se zlu i fizičkom silom.

ZAKLJUČAK

Politička shvatanja uopšte u okviru pravoslavlja sadrže uzvišeni politički ideal, koji je uokviren novozavetnim učenjem o spasenju, i to ne samo ličnom, već i spasenju čitavih pravoslavnih naroda, kao duhovnih zajednica. Upravo kroz taj ideal, kao ključ, se mogu najbolje i najistinitije razumevati politička shvatanja i politička delovanja, pa i kada je reč o ratu i o pobeđi i porazu u ratu. Spasenje kao ideal osmišljava skoro svaku preduzetu meru, prožima svaku odluku. Koncept pobeđe je imao i ima značajnu ulogu u hri-

šćanskom-pravoslavnom pogledu na rat. Bez obzira šta se smatralo legitimnim opravdanjem za pribegavanje ratu, uvek je poenta bila da se pobjedi. Zašto? Zato što su pobjeda ili poraz doživljavani kao Božji znak, pobjeda kao potvrda pravde, prava i istine a poraz kao kazna za nepravdu, krivicu i laž. Pobjeda u ratu se shvata i kao potvrda istinitosti vere i moralnosti uopšte. Znači, posebna vrednost pravoslavnog pogleda na rat i ratovanje uopšte, kao i na pobjedu i poraz u njemu, je duboki uvid i ukazivanje na presudnost duhovnog i moralnog faktora u odnosu na materijalni, bez obzira koliko iz savremene perspektive to izgledalo kao „ratni idealizam“.

U pravoslavljju dominira shvatanje da Bog predstavlja i prvorazredni politički faktor, da je kao apsolutni suveren i svedržitelj izvor političke i svake druge vlasti, nosilac i izvor i apsolutne političke moći. Znači, u sukobu oružanih sila, sa svim njihovim materijalnim i fizičkim sredstvima, presudna je volja Božija, koja je iznad svega. Tako su ljudi gospodari samo uzroka ali nikako i ishoda ratova. Neizvesnost, neodređenost i rizik ishoda rata, kao njegova suštinska odlika, u pravoslavnom pogledu se umanjuju time što se ukazuje na puteve i sredstava duhovne i moralne prirode, koji veoma izvesno vode u pobjedu. Pobjeda i poraz mogu da budu logična posledica onoga što se ranije dešavalo i kako se ponašalo u jednoj zajednici, narodu ili državi, koliko su njihovi vladari istinski služili Bogu.

Nedvosmisleno pravoslavno stanovište je da u ratu pobeđuje ona strana kojoj se prema Božijoj volji dodeljuje pobjeda, koja ima najjasniju i najtvrdju veru u Boga i doslednije poštuje Božji zakon. Takvi će biti ili pošteđeni od rata ili će iz rata izaći kao pobjednici, bez obzira na njihov broj, kulturu i oružje, kao što će poraženi biti oni koji su otpali od Boga, koji ne poštuju Božji zakon, bez obzira na materijalnu i tehničku prednost. To znači da je pobjeda materijalno ostvarivanje, prevođenje u stvarnost nečega što ima viši uzrok, značenje i smisao. Ukoliko se narod, zajedno sa svojim vođama, bude držao Hrista, biće ili pošteđen od rata, ili će iz rata izaći kao pobjednik.

LITERATURA

- Arent, H. (2002). *O nasilju*. Beograd: Aleksandria pres.
- Arveler, E. (1988). *Politička ideologija Vizantijskog carstva*. Beograd: Filip Višnjić.
- Babić, J. (2005). Ratni zločin kao zločin poraza, u: *Moral i naše vreme*. Beograd: Službeni glasnik.
- *Biblija ili Sveto pismo staroga i novoga zavjeta* (1974). Beograd.
- *Dušanov zakonik*, priredila Biljana Marković, (1986). Beograd: Prosveta-SKZ.
- Evola, J. (2010). *Pobuna protiv modernog sveta*. Čačak-Beograd: Gradac.
- Grozdić, B. (2010). Nomokanon Svetoga Save o ubistvu u ratu. *Theoria*, 4, 87–104.
- Grozdić, B. (2013). *Sveti ratnici - Žitija svetih vojskovođa i vojnika*. Beograd: MC Odbrana.
- Grozdić, B., Gostović, D., Kajtez, I. (2013). O ubistvu u kanonima Pravoslavne crkve. *Defendologija*, 33, 33–42.
- Grozdić, B., Kajtez, I., Gostović, D. (2012). Slojevitost poimanja pacifizma u pravoslavljju. *Filozofski godišnjak*, 25, 335–364.
- Grozdić, B., Kajtez, I., Gostović, D. (2012). Understanding of peace in Christianity, *ANALE SERIA DREPT, Volumul XXI*, 41–53.

- Iljin, I. (1939). O hristoljubivoj vojsci, Rusija–Njujork. Beograd: magazin *Odbrana*, 15.12.2006, preveo s ruskog: Nebojša Kovačević.
- Iljin, I. (2001). *O suprotstavljanju zlu silom*. Beograd: ZEPTEK BOOK WORLD - NIC Vojska.
- Kliment, O., Konstantin, P. i nepoznati pisci (1964). *Ćirilo i Metodije- Žitija, službe, kanoni, pohvale*, priredio Đ. Trifunović, preveli I. Grickat, O. Nedeljković, Đ. Trifunović. Beograd: SKZ.
- Popović, J. (1996). *Žitija svetih za maj*. Valjevo: Manastir Ćelije.
- Rakić, R. (2004). *Biblijska enciklopedija*. Srbinje – Foča: Duhovna akademija.
- Šek, H. (2008). *Zavist – jedna teorija društva*. Beograd: Algoritam.
- Teodosije (1992). *Žitije svetog Save*, preveo L. Mirković, prevod redigovao D. Bogdanović. Beograd: SKZ.
- *Veliki trebnik* (1993). Prizren: Eparhija raško-prizrenska.
- Velimirović, N. (1993). *Rat i Biblija*. Beograd: Svetosavska književna zadruga.
- Volzer, M. (2010). *Pravedni i nepravedni ratovi*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zizijulas, J. (2003). Ontologija i etika. *Sabornost 1–4*, Požarevac.

Rad primljen: 18. 1. 2016.

Rad odobren: 5. 8. 2016.